

Bacskai Sándor Unifikáció

Valamivel több, mint ötven éve: 1950. február 20-án Ortutay Gyula néprajzkutató, volt kisközgazda politikus, vallás- és közoktatásügyi miniszter fölkel a betegágyából, megborotválkozott, és kötelezettségének eleget téve megjelent az Országos Izraelita Gyűlésen. A gyűlést a nyolcvan évvel azelőtt három pártra szakadt zsidó felekezet újraegyesítése és az új szervezeti szabályzat megszavazása céljából tartották. A neológ és status quo hitközségeket tömörítő Magyarországi Izraeliták Országos Irodája, illetve az ortodox Központi Iroda még decemberben értesítette a minisztert arról, hogy a magyar zsidóság egységes szervezetbe kíván tömörülni. Ortutay miniszter a tömörülést helyeselte, ezért január 6-án a kormányülés elé terjesztette az irodák kérését, s mivel kifogás onnan sem hangzott el, a minisztérium kiadhatta az Országos Gyűlés összehívásáról szóló közleményt.

Ortutay miniszter tehát bement a Síp utcai neológ hitközség föllobogózott épületébe. Helyet foglalt a tanácsterem emelvényén, majd Stöckler Lajos neológ elnök megnyitója és Kahán-Frankl Samu ortodox vezető köszöntője után megtartotta nagy ívű, zúgó tapssal és éljenzéssel jutalmazott beszédét. Megemlékezett a zsidóság szenvedéseiről, leplezte a reakciós és nacionalista zsidó körök mesterkedéseit, ugyanakkor megállapította, hogy az új kormány számára a vallásszabadság, minden tévhit ellenére, nem üres frázis. Végül kifejezte reményét, hogy „A magyar zsidóság történetében ez az Országos Gyűlés minden bizonnyal egyike lesz a legjelentősebb, legnagyobb dátumoknak, és az egyetértés, a béke, a szeretet legnagyobb dátumai közé fog tartozni”.¹

Az ünnepi gyűlés az *Új Élet* beszámolója szerint hasonló hangnemben folyt tovább; máris teljesülni látszott a miniszter jóslata, a felszólalók egymás után tettek hitet az immár egységes szervezet mellett, és a magyarországi zsidók, nyolcvanéves különállás után, ismét testvérként üdvözölhették egymást. Egyedül Jungreis Sándor, gyöngyösi ortodox rabbi mondott a többiekétől kissé eltérő, furcsa dolgokat, a körülmények parancsoló szükségességéről, meg az ortodox Központi Iroda megszűnése miatt sajnó szívről beszélt – kissé túlfűtötten, bizonyára fiatal kora miatt, értékelte később az elnökölő Stöckler Lajos, atyáskodón.

Másnap valódi munkával, az új szervezeti szabályzat feletti vitával folytatódott a kongresszus. Züszmann Alfréd, a miskolci hitközség már nem túl fiatal, de a túlfűtöttségre szintén hajló elnöke meg is jegyezte felszólalásában, hogy az előző napi ünnepi megnyitó után itt az ideje az őszinte véleményeknek. Az ország máso-

Fotók: Chazka Hébert

dik legnagyobb ortodox közösségének elnöke kevéssé törődött a protokollal, ő talán kimondhatta azt, amit Kahán-Frankl, kényes helyzeténél fogva, nem: kijelentette, hogy a társulás kényszerből jött létre, és az ortodoxok csak a kívülről jövő sürgetés miatt mentek bele nyolcvanéves függetlenségük feladásába. „Minden egyesülés, amely az Isten nevében jött létre, végig maradandó lesz, de ha nem Isten nevében történik, akkor nem lesz tartós maradása” – tette hozzá, az Atyák mondását idézve.

A gyűlés jegyzőkönyve szerint egyre többen kiabáltak közbe, de amikor azt kifogásolta, hogy az új szervezetben a volt ortodoxoknak aránytalanul kevés képviseleti helyet szánnak, páran meg is éljeneztek. És mi lesz a szombattartás lehetetlen voltával, tért rá Züszmann elnök a vallásosakat érintő legnagyobb problémára. Stöckler Lajos ekkor úgy döntött, hogy a szónok beszédideje lejárt. Nem szeretné, mondta, ha az ünnepi hangulatot ilyen jelentéktelen esemény megzavarná. A miskolci elnöktől való elhatárolódások percei következtek. A legfrappánsabban Sós Endre újságíró, a MIOK majdani elnöke fogalmazott, aki előbb önmagát határozta meg: „A gyűlés talán egyik leghaladóbb politikai felfogású tagja vagyok”, azután Züszmann elnök hozzászólását: „Az ő beszéde sajnos a szakadásra vezető kongresszusok szomorú jeleneteit idézte.” Javasolta, hogy térjenek inkább vissza a szeretetnek, a békének, a megértésnek az útjára.

Az emancipációt követő, 1868–69-i zsidó kongresszus egyik következményét, az autonóm ortodox szervezet megalakítását gyakran értékelik elhibázott, végzetes, az egyetemes zsidóságnak ártó lépésként, amely a felvilágosodás, a polgárosodás, az emancipáció ellenében a gettó-léteet konzerválta. A politika, a közélet különben is a sokoldalúan művelt neológok asztala, s a „túl buzgó vallásosak” jobban teszik, ha templomaikban maradnak, s szűk látókörű aktivitásukat az imaéletükre korlátozzák.

Az ortodoxok szerint viszont a haladó zsidók letértek az ősök által megszabott útról, reformjaik megtagadják a vallási törvényeket, és hitéleti újításaik idővel a zsidóság tagadásához vezetnek. Mivel egyedül a hitvédelmi mozgalom – a nemzetállam nélküli nép fennmaradási reflexe – az asszimilációra adott egyetlen, lehetséges válasz, a konzervatívoknak is elő kell jönniük a templomokból, és minden fórumon hirdetniük kell, amit vezető rabbijaik már évekkkel a zsidó kongresszus előtt nyilvánítottak: a magyarországi ortodoxia külön hitfelekezetnek tekinti magát.

Ha egy hitközségben ateisták, reformerek és ortodoxok is éltek, s ez a legtöbb településen így volt, a *Sulchan Aruch* törvénygyűjtemény betűihez ragaszkodó vallásosak elengedhetetlennek tartották, hogy saját imaházakat tartsanak fenn – mint ahogyan az egyként istenhívő keresztények sem csak római katolikus templomban hallgatnak misét. Ám ha gyülekezetét az adventista, a baptista, a pünkösdista protestáns is szabadon megválaszthatja; miért várják el a látszategységet és -közösséget a legalább annyira eltérő hitéletű zsidóktól? Legyenek-e a „külvilág”, az állam és az egyház jog előtt továbbra is homogén zsidóság, vagy próbáljanak meg élni a liberális politika adta eséllyel, és hozzanak létre, akár egyazon településen is, külön-külön hitközséget? A számuk szerint abszolút többségben lévő, a hitközségi vezetést általában uraló neológoknak nem volt érdekük, hogy a polgárjogát frissen elnyert zsidóság hitéleti tagozódása a szervezeti életben is megmutatkozzék. Az ortodoxok viszont a szakadásra szavaztak. Lépésüket semmi nem indokolhatja jobban annál, hogy a százfajta színből, kulturális háttérből, rítusból összegyűrődő ortodoxia, amely az askenáz pozsonyi rabbi, Szófer Mózes tanításait követte, de a haszidizmustól sem zárkózott el, a kisebb-nagyobb belharcok ellenére is életképes volt. Közösségeik hatékonyabban lassították a modernizmus, a zsidó felvilágosodás, a cio-

nizmus terjedését, náluk változatlanul sok gyermek született, az asszimiláció veszélye is kevésbé volt fenyegető, és létszámuk 1944-re meghaladta a kongresszusi és a status quo táborét.

A neológ vezetők 1870 és 1944 között többször is protestáltak az aktuális kultuszminiszternél, vonja vissza az ortodox autonómiát, és időről időre fölvetették egy új, egységesítő kongresszus összehívását. Volt olyan miniszter, Apponyi Albert, aki 1908-ban a neológok kérésére megkérdezte az ortodox vezetőket, hajlandók lennének-e tárgyalni, és amikor azok azt felelték, hogy régi döntésük még a tapogatózó beszélgetést is kizárja, a kérdést a maga részéről le is zárta. Az ortodox rabbiság tiltotta a haladókkal való egyezkedést, vallási tilalommal sújtotta a kongresszusi hitközségeket, azokban ortodox zsidó nem vállalhatott állást, és nem ismerték el a neológ Rabbiképző Intézetben végzetek alkalmasságát.

A magyar ortodoxia összetettségét mutatja, hogy zárt életformájuk ellenére legalább annyira büszke hazafiakká lettek, mint az asszimilálódók. A legtöbbjük anyanyelvüként beszélte a magyart, a falusi zsidóság valódi szimbiózisban élt a keresztényekkel. A dolog persze megfordítva is igaz: bármilyen jó viszonyban, sokszor barátságban éltek is egymás mellett, az ortodoxok mindig, minden esetben a saját törvényeiket tartották egyedüli mércének. S aki önként vállalja a kívülálló szemében fojtogatóan szűk kereteket, és elfogadja a hatszázti-zenhárom paranccsal szabályozott, de a hit örömeivel kárpótolt életmódot, a nehéz időkben sem igen fordul a családja, szokásai, fajtája ellen. És aki a zsidótörvények idején, a gettóban vagy a lágérben sem hagyja el vallását, az akkor sem fogja, amikor igazán nagyot fordul a világ.

Az 1945-ben felszabadult magyar zsidók egy része az amerikai hadsereg által fenntartott menekülttáborokban maradt, mások hazajöttek, és úgy indultak el a határ felé. De olyanok is voltak, akik el sem bírták képzelni, hogy ne Magyarországon éljenek. Ők egyik legfontosabb feladatuknak a zsidóság újjáélesztését tartották, és ahogyan a front

haladt nyugat felé, úgy alakultak sorra az alföldi és tiszántúli hitközségek. Mire Auschwitzból, Bergen-Belsenből, Theresienstadtból hazaindultak az első csoportok, a korábban visszatért munkaszolgálatosok már minden nagyobb településen megszervezték a Joint pénzből fenntartott ingyenkonyhákat, és kitakarították a templomokat. Budán még lőttek, amikor Pesten, a Kazinczy-Dob utcai épület együttes egyik kevésbé lerombolt imatermében már rendszeres, reggeli-esti imaélet folyt, sőt a Király utcában már egy kisebb jesiva is működött.

1945-ben száznál több, '46 novemberére már 136 ortodox hitközség alakult újjá Magyarországon. Ezek létszámát hasonlítani sem lehetett a háború előttiékehez, de a tradíció, a vallásos élet igénye még azokon a helyeken is megmaradt, ahová ijesz-tően kevesen jöttek vissza. A megmaradtak a szervezeti változtatásra sem láttak okot. Bár a neológ és az ortodox iroda egy sor dologban együttműködött, az egyesülés gondolata nem merült föl.

A Miskolcon és Kunmadarason pogrommá, a Hajdúságban vérvádakká fajuló antiszemitizmus, a talajvesztettség, a gazdasági és politikai bizonytalanság hatására 1946–47-ben egyre nőtt a kivándorlók száma, s gyakran a szovjet hadsereg zsidó tisztjei is a menekülést tanácsolták a hazatérőknek. Az apró hitközségek lassú sorvadása, az egzisztenciális gondok és a föl-föltámadó zsidógyűlölet a hagyományosan kisvárosi-falusi ortodoxok nagy részét a viszonylagos védettséget nyújtó nagyvárosokba, leginkább Budapestre, Miskolcra és Debrecenbe terelte, és akaratlanul is gyorsította a régi

értékrend és kultúra eltűnését. Skizofrén helyzetet teremtett az is, hogy a vallásos zsidók alapvetően elutasították az ateista rendszert, antifasizmusuk miatt mégis a szocializmus híveiként hivatkozhattak rájuk.

1948 sok szempontból lett a fordulat éve: abban az évben jött létre az előbb baráti, később tőkés-imperialista Izrael, aminek legfőbb következménye az lett, hogy előbb engedélyezték, majd hirtelen leállították a zsidó kivándorlást – egyik melléktermékeként pedig az anticionista propagandával az antiszemitizmus népi demokratikus ízzel gazdagodott; '48-ban államosították a zsidó iskolákat, s ugyanabban az évben állapodott meg a kormány a két irodával az állam és a felekezet közötti viszony békés rendezéséről, a minden addiginál szabadabb vallásgyakorlás biztosításáról. Az Ortutay miniszter által aláírt egyezmény a vallásszabadság általánosságain túl konkrét jogokat is biztosított – igaz, a klerikalizmus elleni harc később gyakorlati módosításokat tett szükségessé.

Abban az évben a körülbelül hatvanezer neológ mellett még mindig húsz-huszonötezer ortodox zsidó élt Magyarországon. Amíg a kilencvenezres lengyel zsidóság húsz újságot és három jiddis színházat is fenntartott, de a nyolcvan hitközségében csupán huszonöt rabbit foglalkoztatott, addig itt sokkal kevesebb kulturális intézmény, viszont háromszor annyi hitközség és rabbi volt; többségük ortodox. Hasonlóan jellemző adat, hogy 1945 után Lengyelországban csak két jesivát voltak képesek

fenntartani, Szlovákiában hármat, Romániában ötöt, Kárpát-Ukrajnában egyet sem; Magyarországon viszont tizenegy talmudiskola működött hosszabb-rövidebb ideig, és a két legszívósabbat, a paksit és a soltvadkertit csak a forradalom szele fújta el.

Mivel Szlovákiában nagyon kevés ortodox maradt, a külvilág elől elzárt Kárpátalján viszont „betiltották” a hitéletet, az ortodoxia nyomai Erdélyben maradtak meg legtovább, még akkor is, ha a román kormány kivándorlási poli-

tikája az ottani zsidóságot a magyarországinál gyorsabb ütemben hagyta emigrálni. Végül, 1949 júniusában a kétszáz ezer romániai zsidó számára is eljött a béke, az egyetértés és a szeretet nagy ünnepe.

Néhány hónappal később, novemberben, az *Új Élet*ben megjelent egy cikk arról, hogy az óbudai hitközség „Egy városban egy hitközség” mozgalmat indított el. A kort, sok más mellett, igencsak jellemezték az alulról jövő, spontán kezdeményezések; természetesen az egységesítő mozgalom sem fentről indult, és nem is a legbefolyásosabb közösségek valamelyikéből, hanem a kevésbé jelentős, ám mégis fővárosi óbudaiból; de a mozgalom elindult, arra reagálni kellett, Stöckler Lajos meg is írta a közakarat előtt fejet hajtó vezércikkét, abból viszont már országos méretű, egyetemes zsidó ügy kerekedhetett. Elsőként a pesti, budai, óbudai, kőbányai neológ zsidókat unifikáló nagy-budapesti hitközség alakult meg. Az *Új Élet* sorra közölte a nemes eszméhez csatlakozó hitközségek nevét, véletlenül csupa kongresszusiét. De mint írta, csatlakozását jelentette be „több ortodox hitközség is”, és az ebben kételkedőknek ott volt egy névtelen, a nyolcvan éve beteg zsidóság miatt aggódó ortodox metsző olvasói véleménye: „az egyesítés a zsidóság főérdeme.”

1949. november végén az ortodox rabbikar a nyolcvanéves autonómia feladására kényszerült. A november 24-én megtartott gyűlésükön a tizenkét főrabbinak leginkább azt kellett mérlegelnie, mi

történhet, ha kitartanak az önállóság mellett; azzal számoltak, hogy a magyarországi zsidóság is könnyen úgy járhat, mint a kárpátaljai, templomait, imaházait államosíthatják, s létesítményeivel együtt összes reményét is elveszítheti, ami '44 után megmaradt. A minisztérium értésükre adta, hogy a korlátlan vallásszabadság keretei nem is olyan tágak, választani csak a beolvadás és a megszűnés között lehet. Abból a rabbikarból már csak egyvalaki él, Szófer Jochanan, az akkor huszoneves egri főrabbi, a pozsonyi Szófer Mózes egyenes ági leszármazottja. Egy interjúban elmeséli, hogy a rabbikkal Kahán-Frankl Samu közölte a miniszter kívánságát; de úgy, hogy előtte megsarolták, börtönnel, internálással fenyegették. Neki, Kahán-Frankl elnöknek nemcsak a kormányzat elvárásainak kellett megfelelnie, hanem néhány, még ekkor is hajthatatlan ortodox megvetését is el kellett viselnie. Holott ő, aki 1934 óta volt a Központi Iroda elnöke, meggyőződése ellenére ült egy asztalhoz a neológokkal, abban a reményben, hogy megmentheti, amit a háború meghagyott. Ha az ortodoxia háború utáni történetét színpadi szerző írta volna, Kahán-Frankl lenne benne a nagyra hivatott, vívódó hős, akinek csak elbuknia lehet, fölvirágoztatás helyett beolvadni, gyarapodás helyett a maradékot menteni, s az utolsó húsz évben kirekesztve élni New Yorkban, az utólag okosaktól és odakint bátraktól elszigetelve.

A rabbikar nem érvénytelenítette a neológokra vonatkozó tilalmat, és a tárgyalásokra csak úgy adott engedélyt, hogy előtte tanácsot kértek a világ száz nagy rabbitekintélyétől. Kikötötték, hogy a budapesti ortodox hitközségnek külön tagozatnak kell maradnia, ezenkívül saját rabbitanácsot állítanak föl², és minden vallási kérdésben őket illeti a döntés. Többször is hangsúlyozták, hogy az együttműködésről csak a kényszerítő körülmények miatt lehet szó, a társulást ideiglenesnek tekintik, és amint eljön az ideje, elszakadnak újra.³

December 11-én megkezdték a tárgyalásokat, január elejére megállapodtak, és 1950. február 20-án Ortutay Gyula megtartotta beszédét.

Az 1948-as állami egyezmény többek között garantálta a Zsidó Gimnázium és a jesivák meghagyását, és azt, hogy a szombattartó szülők gyermekeinek szombaton nem kell iskolába menniük. Csak azt nem garantálta, hogy a szombattartó gyerekek szülei is megtarthassák a szombatot. Az államosítások után az ortodox zsidók ezrei maradtak munka nélkül, s bár feketézéssel, sefteléssel néhány hónapig ki lehetett húzni, végül, ha élni akart, mindenkinek el kellett fogadnia az alternatíva nélküli, állami munkahelyet. Az állami szektor munkarendje pedig 1950-re a keresztény karácsonyt is elfelejtette; hogy emlékezett volna a zsidó húsvétre?

Züszmann Alfréd miskolci hitközségi elnöknek a szombattartást firtató megjegyzése éppen azért volt kellemetlen, mert több ezer ember lelkiismereti problémáját vetette föl, ráadásul az, aki akkor a szombattartók gondjairól beszélt, lényegében az állami beavatkozás indokoltóságát is vitatta. Stöckler Lajos leállította Züszmann, ő kért még egy percet, és amikor némi vita után megkapta, javasolta, hogy a szombattartók érdekében azonnal kezdjenek tárgyalásokat az illetékes szervekkel. Lehurrogták megint, nyitott kapukat döngtet, mondták, holott csak évekkel később engedték meg néhány kistermelő szövetkezet szombattartóvá alakítását.

Az Országos Gyűlés munkáját azután már semmi nem zavarta meg, egyedül egy Mayer Móríc nevű idős orvos értetlenkedett, miért kell a harmincezers vidéki zsidóságot hat adminisztrációs körzetbe parcellázni, amikor régen a Központi Iroda öt dolgozója

kétszázezer ember összes ügyét el tudta intézni. Az ő fölvetése már nem kavart vihart, nem is válaszoltak rá, mit is mondhattak volna, már minden rég el volt döntve, már csak szavazni kellett. Megválasztották a Magyarországi Izraeliták Országos Irodájának vadonatúj vezetőségét, elnöknek Stöckler Lajost, egyhangúan, vita nélkül; elnök is maradt, amíg '53-ban a cionista perek el nem sodorták őt is.

1950 őszére a hatvanhat kongresszusi mellett nyolcvan ortodox hitközséget szüntettek meg vagy sorvasztottak el, „szórvány”-nak nyilvánítva. Az új Szervezeti Szabályzat szerint csak ott maradhatott önálló státusú a hitközség, ahol rabbi vagy rabbi-helyettes, templom és rituális fürdő is volt; az önálló alá rendelt fiókhitközségekben pedig hetente legalább egyszer istentiszteletet kellett tartani. A legnagyobb állami támogatást és a viszonylagos függetlenséget jelentő önálló státust például a hajdú-bihari és szabolcs-szatmári zsidókat képviselő Tiszántúli Községkerületben tizenkét, rabbival, templommal és fürdővel egyaránt rendelkező ortodox hitközség kérte. A kérések egy részét a MIOI vezetése arra hivatkozva utasította el, hogy az Ortodox Rabbitanács nem küldte be hozzájuk a rabbik és rabbi-helyettesek végzettségét igazoló okleveleket – mintha lenne valaha is ortodox közösség, amely rabbinikus oklevél nélküli rabbit alkalmazna. Az önálló státust a tizenkettőből végül mindössze négy hitközség, Debrecen, Nyíregyháza, Kisvárda és Püspökladány kapta meg.

Mellesleg az összes megszűnt vagy szórványnak mondott ortodox hitközség fele a tiszántúli területen volt. Még így is itt maradt meg belőlük a legtöbb, tizenhárom, s az ortodoxia létszámban is messze felülmúlta a két vegyes községben, Debrecenben és Nyíregyházán élő status quoókat.

Egyértelmű, hogy a kerület központjának a leg-erősebb és leginkább védett Debrecennek kellett lennie; de az már vitatható, és az ortodoxok iránti bizalmatlanságot is jelzi, hogy a hetven-nyolcvan százalékból ortodox községkerület vezetésében ugyanolyan alárendelt szerep jutott nekik, mint a megosztottabb Budapesten, Dunántúlon vagy Alföldön. A hat kerület közül csupán egyet, az északmagyarországit irányított ortodox vezetés, ahol az eredetileg „vegyes” Eger már csak azért sem konkurálhatott Miskolccal, mert ott, a Szófer Jochanan iránti tisztelet, szabályt erősítő kivételként, a többségben lévő status quoókat készítette beolvadásra.

A sok tárgyalás, összeadás-kivonás, vita és kompromisszum után, 1950 végére a huszonnégy kongresszusi mellett harmincnyolc önálló és fiók ortodox hitközség maradt Magyarországon, és ahol egyesülni kényszerültek, ott is megmaradt a saját rabbijuk, metszőjük és imaházuk. A Tiszántúlon is: attól, hogy Hajdúnánás, Mátészalka vagy Nyírbátor hitközségét csak a második vonalba sorolták, a templomi élet, a kasrut, a hitoktatás, azaz a vallássosság megőrzése ugyanúgy elsőrendű feladat volt, mint azelőtt.

A zsidóság azelőtt sem volt, azután sem lett homogén, meglehet, ez egyáltalán nem is volt Ortutayék célja. Nem azért menekültek el annyian a forradalom után, mert a tagozat pénzügyei átkerültek a Síp utcába, vagy átfestették a cégtáblákat. Az unifikáció demonstrált ugyan, segített megértetni a hatalom erejét, talán a szorongáshoz is hozzá-tette a maga részét, de a központosított adminisztráció, a hitközségi vagyoni átláthatóbb kezelése, a külföldi kapcsolatok feletti kontroll vagy a figyelmeztetés miatt kitalált egyesítés közvetlenül nem formálta a zsidók sorsát. Önmagában nem, csak a partitúra többi szólamával együtt volt hatásos.

Mesélik, hogy Pesten, a Dob utcai hitközség cégtábláján az „Autonóm Orthodox” szópárt is csak leragasztották egy papírszalaggal: égesse a nap, áztassa az eső, koptassa le egyszer a megforduló szél.

This work was supported by the Research Support Scheme of the Open Society Support Foundation (grant No.: 1565/1999).

A szöveg megírását a Magyar Zsidó Közalapítvány támogatta.

JEGYZETEK

1 Ez az írás az Országos Levéltár XXXIII. fondjának iratai és az *Új Élet* 1950. évi számai alapján készült. Az idézett mondatokat az Országos Gyűlés jegyzőkönyvéből vettem.

2 Az Ortodox Rabbitanács elnöke Czitrón József (Jehuse), alelnöke Grünfeld Márton (Mordecháj) volt. Tagoknak Jungreis Sándor (Amram) és Lebovits Jakab budapesti rabbi, Szófer Jochanan egri, Lemberger Nándor (Mose Nátán) makói, Schnitzler Salamon békéscsabai és Moskovits Bernát (Báruch) paksi főrabbit delegálták.

3 A Budapesti Autonóm Ortodox Izraelita Hitközség 1993-ban lett újra önálló.